

СПЕЦЫФІКАЦЫЯ ПРАЯЎЛЕННЯЎ САЦЫЯДЫНАМІКІ ВІДАЎ І ЖАНРАЎ БЕЛАРУСКАГА ГАРАДСКОГА ФАЛЬКЛОРУ НА СУЧАСНЫМ ЭТАПЕ

Т. А. Марозава¹⁾, В. С. Дзянісенка²⁾

¹⁾ *Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Беларусь, morota2012@yandex.ru*

²⁾ *Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Беларусь, nutbolt@yandex.ru*

Артыкул прысвечаны аналізу сучаснага стану беларускага гарадскога фальклору на аснове архіўных запісаў апошняга дзесяцігоддзя, якія захоўваюцца ў Фондзе фальклорных матэрыялаў вучэбна-навуковай лабараторыі беларускага фальклору. Разгледжана гісторыя вывучэння гарадскога фальклору, вывучана спецыфікацыя сацыякультурнай дынамікі іх відаў і жанраў (функцыянаванне пераважна на рускай мове ва ўмовах горада; дамінаванне новатвораў-пераробак як вынік працэсу творчых і адаптыўных іннавацый; спадкаемнасць; дамінаванне рэалістычнай няказкавай прозы як паказчык дыфузіі – распаўсюджвання фальклору ў сацыяльным сэнсе).

Ключавыя словы: спецыфікацыя; сацыядынаміка; віды і жанры беларускага гарадскога фальклору; сучасны фальклор беларусаў.

Тэрмін сацыядынаміка («сацыякультурная дынаміка») найбольш актыўна стаў выкарыстоўвацца ў культуралагічных навуках у 90-я гг. XX ст. Тэарэтык культуралогіі А. Я. Фліер разумее пад названым паняццем «змяненне ў часе стану культурных сістэм і аб'ектаў, а таксама тыпавыя мадэлі ўзаемадзеяння паміж людзьмі і іх сацыяльнымі групамі» [6, с. 260]. У фалькларыстыцы дадзеная намінацыя пачала выкарыстоўвацца параўнальна нядаўна, напачатку XXI ст., у працах даследчыкаў-наватараў, якія прадметам свайго навуковага дыскурсу абралі сацыяльна абумоўленыя з'явы ў развіцці фальклорнага працэсу. Аднак нельга не зазначыць, што дынаміка розных з'яў і жанраў фальклору ў той ці іншай ступені разглядаліся і раней (Б. М. і Ю. М. Сакаловы [5], М. П. Андрэеў [1], К. П. Кабашнікаў [4] і інш.).

Тэорыя спецыфікацыі праяўленняў сацыякультурнай дынамікі фальклорнай творчасці ахоплівае цэлы шэраг навуковых пытанняў, сярод якіх вядучымі з'яўляюцца наступныя: генезіс у выглядзе творчых і адаптыўных інавацый; узнаўленне (спадкаемнасць); акумуляцыя сацыяльна значных фальклорных форм; зменлівасць фальклорных з'яў

(трансфармацыя ўзроўню сацыякультурнай актуальнасці, функцыянальнасці, фармальных рыс і семантычных значэнняў, рэгуляцыя шматстайнасці); дыфузія як распаўсюджанне фальклору ў геаграфічным (тэрытарыяльным) ці сацыяльным сэнсе; сінтэз як вынік міжкультурных кантактаў народаў; адраджэнне і рэстаўрацыя; мадэрнізацыя; поліфармізм.

Названыя пытанні з'яўляюцца прыдатнымі для разумення сутнасці фальклорных з'яў не толькі класічнага (традыцыйнага) і познетрадыцыйнага перыядаў развіцця, але і для постфальклору, адным са складнікаў якога з'яўляецца гарадскі фальклор.

Як паказаў праведзены гістарыяграфічны аналіз, гарадская культура, у тым ліку сучасная, у другой палове XX ст. неаднаразова з'яўлялася аб'ектам даследавання у працах сацыёлагаў, культуролагаў, педагогаў, часткова фалькларыстаў. Увагу даследчыкаў прыцягвалі працэсы сацыяльных і эканамічных зменаў, якія адбываюцца ў жыцці гарадскога насельніцтва Беларусі, арганізацыя і правядзенне адпачынку ва ўмовах горада, гістарычнае мінулае канкрэтнага горада ў яго цеснай сувязі з традыцыйнай культурай беларусаў і спробы аднаўлення гэтых сувязей праз правядзенне гарадскіх мерапрыемстваў (святаў горада, фестываляў і інш.).

Сучасны фальклор ужо з пачатку XXI ст. з'яўляецца адным з напрамкаў даследавання рускай фалькларыстыкі (Маскоўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя М. Ламаносава, рэгіянальныя ўстановы вышэйшай адукацыі). Вучонымі назапашаны дастатковы вопыт у тэарэтычным вызначэнні з'яў сучаснага гарадскога фальклору [3]. Дастанкова згадаць вядомы зборнік навуковых артыкулаў «Современный городской фольклор». Паступова і ў айчыннай фалькларыстыцы сучасны гарадскі фальклор становіцца аб'ектам дэталёвага вывучэння. Аднак большасць работ айчынных даследчыкаў (Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, часткова Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя Кандрата Крапівы НАН Беларусі), прысвечаных дадзенай праблеме, маюць аглядны характар. Тым не менш большасць з іх сыходзіцца на думцы, што любыя трансфармацыі ў фальклорнай творчасці заслугоўваюць увагі, нягледзячы на іх якасныя характарыстыкі.

Культурна-гістарычныя карані такой з'явы, як сучасны гарадскі фальклор, трэба шукаць у XIX ст., якое знаменавалася хуткім ростам гарадоў, развіццём вытворчасці і, у сувязі з гэтым, наплывам вясковага насельніцтва ў гарады, у якіх можна было знайсці працу. З'яўленне ў фальклорным рэпертуары гарадскога насельніцтва тэкстаў-новатвораў (прыпевак, гарадскіх рамансаў) стала лагічным вынікам іх адказу на рэчаіснасць, якая выразна змянялася. Дадзеныя творы не змяшчалі

міфалагічнага ці гістарычнага сэнсу, не валодалі вытанчанай стылістыкай казкі ці народнай песні, дасягнутымі шматвекавой мастацкай апрацоўкай, а, наадварот, выглядалі стылістычна нязграбнымі, быццам бы зробленымі «наспех».

Урадлівай глебай для гарадскога фальклору сталі масавыя кірмашовыя відовішчы: клаунада, пантаміма, спектаклі батлейкі, прамым працягам якіх на мяжы XIX і XX стст. становіцца кінематограф. Менавіта тут распрацоўваюцца папулярныя сцэнічныя формы (камедыйныя, авантурныя, меладраматычныя), якія выкарыстоўваюць спрошчаныя сюжэтныя варыянты літаратурнай класікі, прыдатныя пасля для наступнай іх фалькларызацыі.

На працягу XX ст., у савецкі і асабліва постсавецкі час, гарадскі фальклор усё больш моцна адрозніваецца ад стадыяльна папярэдняй яму вуснай традыцыі вясковага сялянства. Перш за ўсё, яго характарызуе ідэалагічная няпэўнасць: асноўныя ідэйна-эстэтычныя патрэбы гараджан задавальняюцца сродкамі масавай літаратуры, кіно і іншых відовішчаў, прадукцыяй СМІ, тэлебачаннем, інтэрнэтам і інш., якія да вуснай традыцыі не маюць адносінаў. Гарадскі фальклор падзелены ў адпаведнасці з прафесійным, сацыяльным, узроставым і інш. расслаеннем грамадства, з яго падзелаў на слаба звязаныя паміж сабой субгрупы, што не спрыяе іх агульнасці.

Аналіз сучасных гарадскіх фальклорна-этнаграфічных запісаў, якія захоўваюцца ў рэгіянальным архіве вучэбна-навуковай лабараторыі беларускага фальклору філалагічнага факультэта БДУ (далей – ВНЛ БФ БДУ), дазволіў выявіць два супрацьлеглыя сацыякультурныя працэсы, якія характарызуюць сучасны стан гарадской фальклорнай творчасці. Для культуры сучаснага горада характэрна, па-першае, фарміраванне «непранікальных», «адасобленых» традыцый. Гэта звязана з запатрабаванасцю членаў розных аб'яднанняў, суполак, калектываў і інш., якія імкнуцца да культурнай ізаляцыі, у вызначэнні і самавызначэнні. Названая акалічнасць спрыяе ўзнікненню прымальных толькі для выбраных членаў культурных кодаў і тэкстаў, бытаванне якіх магчыма выключна ўнутры дадзенага аб'яднання, суполкі, калектыву і г. д. (яскравы прыклад – блатная фэня, аргі). Субкультурныя аб'яднанні, суполкі, калектывы такога роду бываюць пастаяннымі ці часовымі. Да першых адносяцца крымінальныя кланы, некаторыя канфесійныя групы, прафесійныя аб'яднанні і суполкі па інтарэсах – футбольныя балельшчыкі, турысты, аўтастопшчыкі, парашутысты, пажарнікі, праграмісты і інш. Заўважана, што частку такіх аб'яднанняў «па інтарэсах» можна аднесці і да другога тыпу – часовых утварэнняў. Да іх, акрамя шматлікіх моладзевых груп, належаць таксама субкульту-

ры арміі (салдат тэрміновай службы), турмы (што нятоесна крымінальнай субкультуры), бальніцы і да т. п.

Па-другое, фарміраванне «непранікальных», «адасобленых» традыцый непазбежна звязана з імкненнем сацыяльных субгруп да пранікальнасці сваіх межаў, якая прадугледжвае трансляцыю вусных твораў за межы іх асяроддзя. Выразны прыклад – шырокая папулярнасць у савецкім і цяперашнім грамадстве «блатных» песень. Адсюль вынікае яшчэ адна асаблівасць – лёгкасць і хуткасць распаўсюджвання тэкстаў гарадскога фальклору па ўсёй краіне (і ў вуснай, і ў пісьмовай формах), дзякуючы даступнасці сучасных тэхнічных сродкаў гуказапісу і перадачы інфармацыі.

Сучасны гарадскі фальклор – з’ява сінтэтычная. Ён не існуе ў выглядзе тэкстаў «чыстага» рэпертуару. Тут вусная славанасць не аддзяляецца ад атрыбутыўнага комплексу, які спадарожнічае функцыянаванню дадзеных культур і ўключае афармленне і змест рукапісных альбомаў, аргатызаванае маўленне і пасвяшчальныя абрады (салдат, альпіністаў, вязняў, падлеткаў і інш.), упрыгажэнні, жэсты, фасоны вопраткі і прычосак, татуіроўкі, графіці і інш. Аднак вербальныя формы ў сучасным гарадскім фальклоры займаюць важнейшае месца і пераважаюць над невербальнымі.

Маўленчы ўжытак сучаснага горада ўключае шэраг малых форм фальклору – парэмій, фразеалагічных клішэ, прычым у большасці выпадкаў іх набор папаўняецца з арсеналу «высокай» (класічнай) літаратуры ці – часцей – з тэкстаў масавай культуры. Так, пасля з’яўлення гукавога кіно ў парэміі ўваходзяць кінацытаты, а зусім нядаўна і рэкламацытаты. Другі тып маўленчых клішэ перадаецца выключна ў пісьмовай форме і складае частку альбомаў і песеннікаў (дзявочых, салдацкіх, турэмных). Такія творы фалькларысты адносяць да парафальклорных [5, с. 13]. Гэта эпісталажныя формулы, віншаванні, пажаданні, «святые лісты», «лісты шчасця», графіці і іншыя «тэксты», якія бытуюць у рукапіснай традыцыі, але фальклорныя па многіх сваіх прыкметах: яны ананімныя, варыятыўныя, клішыраваныя.

Важнай сацыякультурнай рысай сучаснага гарадскога фальклору з’яўляецца мова трансляцыі твораў. На тэрыторыі Беларусі гэта практычна суцэльная мова руская. Дадзеная акалічнасць добра ілюструе агульнамоўную сітуацыю ў краіне, у адпаведнасці з якой сфера выкарыстання беларускай мовы значна саступае рускай у свабодным выбары грамадзян. У многім гэта абумоўлена традыцыйнай выкарыстання рускай мовы ва ўмовах горада. Агульнавядома, што гарадская культура ў Беларусі яшчэ з савецкіх часоў карысталася рускай мовай як афіцыйнай найбольш прыдатнай для горада. У наш час выкарыстанне рускай мовы

ў прававой, адукацыйнай, палітычнай, грамадскай і іншых сферах жыцця ўсеагульнае. Аднак і фальклорныя творы амаль суцэльна рускамоўныя (на сённяшні дзень у архіве вучэбна-навуковай лабараторыі беларускага фальклору БДУ, матэрыялы якога мы выкарыстоўваем у якасці факталагічнай базы, не выяўлена ніводнай беларускамоўнай фальклорнай адзінкі гарадскога фальклору, калі не лічыць выпадкаў запісаў твораў на так званай «трасянцы»).

У жанравым «асартыменце» сучаснага гарадскога фальклору на першы план выходзяць творы ці адносна нядаўняга паходжання (напрыклад, гарадскія песні і анекдоты), ці істотна мадыфікаваныя традыцыйныя – сучасныя мемараты і легенды (у тым ліку нэаміфалагічныя), а таксама такія слаба структураваныя тэксты, як чуткі і плёткі. Дэманалагічная традыцыя, адлюстраваная ў сучасных забабонных легендах, падобная з класічнай і характарызуецца вузка-лакальнай прымеркаванасцю (звязана з «нядобрымі» месцамі – палянамі, скаламі, пячорамі ў павер'ях альпіністаў, паддашкамі і сутарэннямі гарадскіх будынкаў у страшылках дзяцей і падлеткаў).

Асаблівасці наглядна праяўляюцца і ў анекдотце. Нават на памяці аднаго пакалення паспела змяніцца некалькі тэматычных цыклаў («армянскае радыё», анекдоты «пра звар'яцелых», «пра дыстрофікаў», «пра чукчаў», «пра Шцірліца», Зайца і Ваўка, Віні-Пуха і Пятачка і інш.); адны хутка знікаюць па прычынах культурных ці палітычных, другія здольныя праіснаваць адносна доўга.

У гарадскім песенным фальклоры выразна назіраюцца спецыфічныя формы пераемнасці. Тут найперш звяртае на сябе ўвагу выкарыстанне ў новым творы якога-небудзь устойлівага, шырока вядомага рытмічна-музычнага малюнка. Так, у архіве ВНЛ БФ БДУ захоўваецца мноства пераробак і афіцыйных савецкіх песень («Па ваеннай дарозе...», Гімн Савецкага Саюза, «Ляцяць пералётныя птушкі...») і старых балад і рамансаў (тыпу «Маруся атравілася»).

Такім чынам, да спецыфікацыі праяўленняў сацыядынамікі відаў і жанраў сучаснага гарадскога фальклору адносяцца:

1) існаванне ў дзвюх формах маўленчых клішэ – вуснай і пісьмовай – пераважна на рускай мове;

2) актыўнае бытаванне ў сродках масавай інфармацыі і камунікацыі, перш за ўсё ў інтэрнэце;

3) дамінаванне новатвораў-пераробак як вынік працэсу творчых і адаптыўных інавацый;

4) спадкаемнасць, адраджэнне і рэстаўрацыя ў дачыненні да функцыянавання фальклорна-этнаграфічных комплексаў;

5) дамінаванне рэалістычнай няказкавай прозы як паказчык дыфузіі – распаўсюджвання фальклору ў сацыяльным сэнсе.

БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

1. *Андреев, Н. П.* Проблема истории фольклора / Н. П. Андреев // Советская этнография. – М., 1934. – № 3. – С. 28–45.
2. *Кабашнікаў, К. П.* Беларуска-рускія фальклорныя сувязі / К. П. Кабашнікаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1988. – 128 с.
3. *Каминская, Е. А.* Традиционный фольклор в современной фольклорной культуре / Е. А. Каминская [Электронный ресурс]. - Режим доступа : <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/39807/1/iurp-2016-150-16.pdf> - Дата доступа : 21.09.2023.
4. *Неклюдов, С. Ю.* Фольклор современного города / С. Ю. Неклюдов // Современный городской фольклор : сб. ст. / редкол. : А. Ф. Белоусов [и др.]. – М. : ИСТА, 2003. – С. 5–21.
5. *Соколов, Б. М.* Поэзия деревни. Руководство для собирания произведений устной словесности / Б. М. Соколов. – М., 1926. – 120 с.
6. *Флиер, А. Я.* Культурология для культурологов / А. Я. Флиер : учеб. пособ. – М. : Флинта, 2000.